

มีความสามารถที่ขึ้นมาอยู่ในโลกได้อย่างเป็นผู้นำ ต่อจากนั้นก็คือเราต้องเห็นโทษของระบบแข่งขันว่าระบบแข่งขันนั้นไม่ดีจริงหรือมันก่อให้เกิดปัญหามากมาย และปัญหาที่เป็นอยู่ปัจจุบันโยงไปถึงปัญหาสภาพแวดล้อมและก็แม้แต่ในสังคมนานาชาติการเบียดเบียนกันการเอาตัวเอาเปรียบกันระหว่างประเทศต่างๆ นี้แหละมาก็มาจากระบบการแข่งขันนี้ด้วยแล้วในที่สุดก็ไปเบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ในที่สุดมันก็เป็นตัวการอันหนึ่งในการสร้างปัญหา ฉะนั้นเราจะต้องคิดหาทางที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบการแข่งขันนี้ด้วยเท่ากับว่าผู้ที่ปฏิรูปการศึกษาในยุคนี้มีงานอย่างน้อยสองด้านในเรื่องการแข่งขันก็คือ

๑. ทำให้คนของตัวเองนี้ มีความสามารถที่ยืนหยัดก้าวไปได้ดีเป็นผู้นำในการแข่งขัน เอาชนะเขาได้

๒. เราเห็นโทษของการแข่งขันโทษของระบบนี้แล้วสามารถแก้ไขปัญหาของระบบแข่งขันนี้อยู่เหนือการแข่งขันนำโลกนี้ไปสู่อันติสุข โดยให้ระบบนี้จะอยู่หรือไม่ก็ตามไม่ให้มันเกิดโทษนั้นหรือให้เกิดโทษน้อยที่สุด

อันนี้ก็ปัญหาใหญ่ซึ่งคิดว่าโรงเรียนวิถีพุทธนี้มาช่วยได้ก็นี่คือการปฏิรูปที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าเมื่อเราเห็นความสำคัญของการแข่งขันเราก็ต้องเห็นความสำคัญของการศึกษาที่จะมาช่วยมนุษย์ให้อยู่ด้วยดีในระบบแข่งขันนี้ แต่อย่างที่บอกให้ย้ำว่าไม่ใช่แค่ให้อยู่ด้วยดีในระบบแข่งขันแต่ให้สามารถ ๑) นำการแข่งขันไปในทางที่ดีให้เกิดโทษน้อยที่สุด ๒) ให้แก้ไขปัญหามาของการแข่งขันได้ด้วย ทำให้จะให้มนุษย์นี้ไม่ต้องมาอยู่ในท่ามกลางความขัดแย้งเอาตัวเอาเปรียบข่มเหงซึ่งกันและกัน ทำลายกัน แต่ว่าให้มาประสานเกื้อกูลต่อกันได้ซึ่งเป็นปัญหาโลกแตกหรือเป็นปัญหาเรื่องของสันติภาพที่พูดกันไปนักหนาแต่ทำไม่ได้ซักที

อันนี้ก็ขอพูดต่อไปนี่ก็เป็นเรื่องของปัญหาโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นปัญหาของการปฏิรูปการศึกษาโดยตรงต่อไปก็มาพูดอีกแห่งหนึ่งในด้านนี้ก็คือเรื่องของการศึกษานี้ เราให้การศึกษากับตัวบุคคล บุคคลนั้นอยู่ในชุมชน ชุมชนนั้นก็เป็นที่ตั้งถิ่น ที่ตั้งถิ่นนั้นก็อยู่ในส่วนรวมเป็นจังหวัด เป็นอะไร แล้วก็รวมกันเป็นประเทศ จากประเทศก็มารวมกันเป็นโลกอีกทีหนึ่ง อันนี้การศึกษาที่ดีนี้ ตอนนี้เป็นโลกาภิวัตน์แล้ว แล้วจะต้องรวมกันอยู่โลกใบเดียวมีปัญหาว่าจะทำไมให้อยู่ร่วมกันด้วยดี อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขอันนี้เป็นปัญหาใหญ่มาก แล้วการศึกษาจะต้องช่วยให้ได้ ที่นี้ก็ต้องมาประสานคือประสานให้บุคคลและชุมชนท้องถิ่นย่อย มันไปเกื้อกูล กลบกลืนและเกื้อกูลกันกับสังคมใหญ่จนกระทั่งถึงโลก ว่าจะให้บุคคลนี้มีการศึกษาที่ดีที่สามารถรักษาท้องถิ่นรักษาชุมชนของเขาให้อยู่ด้วยดีและพร้อมกันนั้นเขาอยู่ท่ามกลางกระแสโลกเข้ามาเขามีปัญญาที่จะรู้จักปฏิบัติต่อกระแสที่เข้ามาว่าอันใดดีอันใดไม่ดี อันใดเป็นโทษอันใดเป็นประโยชน์ อันใดที่เป็นโทษก็จะรู้จักการป้องกัน ไม่รับ แก้ไข อันใดที่ดีก็จะรับเข้ามาสร้างสรรชีวิต สังคม ชุมชนของตัวเอง แล้วต่อจากนั้นก็จะต้องพัฒนาให้ชุมชนของตัวเองนี้เป็นส่วนร่วมที่ดีในชุมชนโลกนั้น ว่าเราจะอยู่กับเขาได้ดียังไง ไม่ใช่จะเอาแข็งทื่อ แล้วก็แตกแยกกับคนอื่นอยู่กับเขาไม่ได้ก็ใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมันเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้นที่ว่าจะพัฒนาคนอย่างไรที่ว่าเวลาองในระดับที่กว้างลงมาจนกระทั่งถึงในระดับตั้งแต่กว้างลงมาตั้งแต่โลกจนถึงระดับท้องถิ่นทำให้มันมาประสานกลมกลืนกันได้เกื้อหนุนกันได้อันนี้เป็นเรื่องที่ยากมาก แต่คิดว่าการศึกษาของโรงเรียนวิถีพุทธนี้ช่วยได้แน่ ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เป็นเรื่องการศึกษาที่แน่นอน ต้องทำให้ได้จริงๆ ขอให้คิดกันอย่างจริงจัง เวลานี้เป็นปัญหามากที่สุดมนุษย์แบ่งกันด้วยเรื่องเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เรื่องผิว เรื่องศาสนา ลัทธิ อะไรต่างๆ แล้วเอาสิ่งเหล่านี้มาเป็นเหตุให้แย่งแยกกัน แล้วก็ถือเอาแต่ตัว โดยที่ไม่ยอมมองว่าเราเป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันทำไมเราจะมีไม่ตรีอยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข ปรับตัวเข้าหากันได้อย่างไร มีวัฒนธรรมของตัวเองแล้ว จะสร้างวัฒนธรรมส่วนรวมร่วมกันได้อย่างไร ไม่ใช่มองแต่จะเอาวัฒนธรรมของตัวเองอย่างเดียว อันนี้เป็นต้น มนุษย์ยุคนี้เคยกันหรือเปล่าว่าวัฒนธรรมของโลกควรจะเป็นอย่างไร แล้วทำยังไงจะให้วัฒนธรรมท้องถิ่นของแต่ละชุมชนนั้นเป็นส่วนร่วมของวัฒนธรรม

โลกได้โดยกลมกลืนเกือหนุนกันไม่ขัดแย้งกัน อันนี้เป็นเครื่องทำทลายความสามารถของมนุษย์ยุคนี้ก็คือทำทลายประสิทธิภาพของการศึกษานี้เองก็หวังว่าโรงเรียนวิถิปุทธนี้จะสามารถนำเดินการปฏิรูปการศึกษานี้ได้ ก็คือประสานเชื่อมตั้งแต่ระดับท้องถิ่นขึ้นไปจนถึงระดับโลกให้มันเกือหนุนเสริมซึ่งกันและกัน

ต่อไปก็อีกเรื่องหนึ่งก็คือคล้ายๆ กันนี้ เมื่อก็พูดถึงวัฒนธรรมก็เลยขอพูดต่อไปด้วย เวลาในเรื่องวัฒนธรรมก็ปัญหาเยอะ ในประเทศต่างๆ นี้ ก็จะมีการห่วยใยเรื่องวัฒนธรรมกันมาก แล้วก็มีวัฒนธรรมของฝ่ายรุก กับวัฒนธรรมของฝ่ายรับ ฝ่ายที่ถอยกับฝ่ายที่บุก เวลานี้วัฒนธรรมตะวันตกก็เป็นฝ่ายรุก วัฒนธรรมฝ่ายตะวันออก อย่างประเทศไทยนี้เป็นฝ่ายรับ ไม่รับเท่านั้น ถอย บางทีถอยแล้วก็ต้าน ท่านไม่ให้ต้าน วิธีการในการที่จะรักษาตัวและให้อยู่ไม่ให้อันนี้ ถ้าต้านก็พัง แล้วก็ไม่สำเร็จด้วยเหมือนกับน้ำกระแสไหลมานี้ เวลาเราไม่เอาด้วย เราไม่ไปตามกระแสเท่าไร เราต้องทวนกระแสไม่ใช่ไปต้านกระแส ต้านกระแสก็เช่นว่า เอ้อ กระแสมันมาแรงเราก็เราไม่หรือเอาแผ่นอะไรสักอันหนึ่งไปกัน กระแสมันมาแรงเราก็ทานไม่ไหว หรือบางทีทานไหว ไม่นั่นมันแตก แผ่นอะไร กระดานอะไรที่ไปกันมันแตก มันทำลายก็เลยแย

ที่นี้วิธีที่ทวนกระแสก็คือฉันไม่ต้านหรอก ฉันก็ไปของฉันในกระแสที่มันมานี้แหละ ฉันจะไปตามทางที่มันขึ้น น้ำมันไหลลงฉันก็ให้ขึ้นไป เหมือนกับปลาที่ไหวทวนกระแสน้ำ เขาก็ไปได้เขามีทิศทางเขามีเป้าหมายของตัวเอง ก็ไปตามท่ามกลางกระแสที่มันไหลมานั้นแหละ อันนี้เราก็เหมือนกันเราก็ต้องสามารถในการทวนกระแส โลกปัจจุบันนี้ก็มีปัญหาอย่างนี้

ที่นี้วัฒนธรรมของไทยเราเป็นวัฒนธรรมที่เป็นฝ่ายถอยร่น แล้วบางทีก็ไปคอยต้านเราก็ยิ่งแย ต้านแล้วบางทีมันกลายเป็นแข็งทื่อ พอแข็งทื่อก็ไม่มีการปรับปรุง เขาว่าต้องมีการสืบสาน เดียวนี้เขาเลิกใช้คำว่ารักษาแล้ววัฒนธรรม ถ้าแค่ดำรงรักษานี้บางทีมันทำให้เข้าใจว่าจะต้องเอาไว้อย่างเดิมทั้งหมด นี่สืบสานนี้ก็หมายความว่าโลกนี้ สภาพแวดล้อมสังคมมันก็เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเราก็สืบต่อวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมนั้นด้วย ก็ทำให้มันอยู่ได้ แต่พร้อมกันนั้นก็ต้องสานให้มันเหมาะสมที่จะอยู่ได้ด้วยดี เจริญออกมาไปในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมใหม่ที่มีการเปลี่ยนแปลงในสังคมในโลกที่มันเปลี่ยนแปลงไปนี้ วัฒนธรรมของเราจะต้องดำเนินไปด้วยดี แล้วก็เกิดผลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตแก่สังคมแล้วถ้าเราทำได้ดีเราก็จะสามารถผลิตสถานะวัฒนธรรมของเราจากฝ่ายรับนี้เป็นฝ่ายรุกได้ ที่จริงเราไม่ควรเรียกว่ารุกหรือถอย ไปนำดีกว่า ไปรุกเป็นความรู้สึกที่เป็นลบ ก็ควรจะให้ใช้แนวทางไปนำ เราควรจะมีความวัฒนธรรมของเราที่ดึงามที่สามารถนำโลกไปได้ ซึ่งเราก็มีอยู่ เช่น วัฒนธรรมน้ำใจอย่างนี้เป็นต้น เราก็ไม่ได้สำนึกไม่ได้ระลึกถึงคุณค่าความดีงามของวัฒนธรรมของตัวเอง ไม่รู้จักแยกแยะเลือกมาใช้ ก็เลยมีแต่ความรู้สึกเป็นปมด้อย รู้สึกว่ามีความไม่ทันสมัยไม่พัฒนาก็แล้วแต่ คือ ไม่รู้จักตัวเองไม่รู้จักเขาตามความเป็นจริง ฉะนั้นถ้าเรารู้จักตัวเองให้ดีจริงแล้วก็สืบสาน แล้วเราก็อาจจะเป็นผู้นำแม้แต่ในทางวัฒนธรรม แล้ววัฒนธรรมไทยก็อาจจะไปเป็นส่วนร่วมในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมโลกที่ดีขึ้นมาก็ได้ อันนี้ก็เป็นเรื่องของการที่เราจะสืบสานวัฒนธรรม

โรงเรียนวิถิปุทธนี้ก็แน่นอน เพราะว่าวิถิปุทธหรือภูมิหลังเดิมนั้นมากับวัฒนธรรมไทยเต็มที่ คือ วัฒนธรรมไทยที่มากับพระพุทธศาสนา อย่างที่กล่าวตั้งแต่ต้น ฉะนั้นความเป็นโรงเรียนวิถิปุทธนี้ก็เอื้ออยู่แล้ว ในการที่จะมาช่วยสืบสานวัฒนธรรมอันนี้ เพียงแต่เราจะมึสติปัญญาแค่ไหน ที่จะมาสืบสานวัฒนธรรมนั้น

ที่นี้ในการสืบสานที่ว่าจะต้องมีการปรับมาการแก้ไข มีการพัฒนา มันก็มีหลักในการที่ว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรมันจึงจะไม่เสีย อ้าวเปลี่ยนแปลงไปก็หมายความว่าตอนนี้จะต้องเอาวัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบ เป็นรูปธรรมมากกว่านี้ มาวัดด้วยมาตรฐาน คือ ตัวหลักการ ถ้าเราใช้ศัพท์ให้มันสอดคล้องกันก็วัฒนธรรมก็เป็น

รูปการณ์ แล้วก็ตัวธรรมะก็เป็น หลักการ ก็หมายความว่าหลักไตรสิกขา เราพัฒนาสี่ปธานวัฒนธรรมของเราได้ แต่วัฒนธรรมที่เรามีกันพัฒนาเปลี่ยนแปลงนั้น จะต้องไม่ขัดต่อหลักไตรสิกขา จะต้องมาช่วยหนุนกัน หลักไตรสิกขาเช่นว่า ไม่มีโทษในทางพฤติกรรมก่อการเบียดเบียนกันในสังคมทำให้เกิดการลุ่มหลงมัวเมาหรือทำให้จิตใจเสื่อมโทรมลงทำให้เกิดความเครียดความทุกข์ หรือทำให้ไม่มีความรู้ลุ่มหลงมัวเมา ไม่หาปัญญาถ้าอย่างนั้นวัฒนธรรมแบบนี้ก็เรียกว่า ไม่สอดคล้องกับหลักการ ก็เราสามารถที่จะพัฒนาวัฒนธรรมของเราสี่ปธานไปโดยที่ถ้าถ้ามันมาหนุน ช่วยให้การบวการของไตรสิกขานี้ดีขึ้น ได้ผลยิ่งขึ้น ก็ยิ่งดีสิ ก็กลับมาพัฒนาคนได้ดี

สี่ปธานนี้ก็หมายความว่าเราต้องสามารถเอาหลักที่มีอยู่นี้มาสร้างวัฒนธรรมใหม่ หรือมาปรุงมาแต่งมาเสริมวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมที่มันเป็นของเก่าเข้ากับสภาพแวดล้อมกาลเทศะเดิม ให้มันเข้ากับสภาพปัจจุบันได้ด้วย ตรงนี้แหละที่สำคัญก็คือคนที่เก่งจริงนี้ จะต้องประสานระหว่างตัวหลักการที่เป็นตัวธรรมะ เช่น หลักไตรสิกขานั้น เข้ากับรูปการณ์ รูปแบบวัฒนธรรมภายนอก โดยที่สามารถสร้างวัฒนธรรมเพิ่มเติมใหม่ขึ้นมาได้ด้วยโดยเอาไตรสิกขานี้มาสร้างให้เป็นวัฒนธรรม ถ้าไตรสิกขายังไม่เป็นวัฒนธรรมก็เข้าสู่ชีวิตได้ไม่ได้ก็ไม่มั่นคง ฉะนั้นการที่ว่าหลักไตรสิกขา การศึกษาของเราจะแน่วแน่ใจมั่นใจได้ว่ายั่งยืนเข้าสู่ชีวิตแท้ ก็คือออกมาเป็นรูปแบบทางวัฒนธรรม พอเป็นวัฒนธรรมก็เป็นวิถีชีวิตขึ้นมา ก็เป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับไตรสิกขา มนุษย์ก็พัฒนาต่อไป ก็เป็นชีวิตที่ดีงาม อันนี้ก็เป็นเรื่องของวัฒนธรรม ที่นี้ว่าโดยในที่สุดแล้ววัฒนธรรมก็จะมีหลักที่ประสานสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ ก็คือว่าวัฒนธรรมนี้จะไม่ไปบั่นทอนทำลายสิ่งที่เราเรียกว่าจริยธรรม เพราะว่ามันจะไปตามหลักไตรสิกขา ถ้าวัฒนธรรมที่ผิดเราจะเห็นได้เลยว่า เราจะพูดกันว่าวัฒนธรรมตะวันตกปัจจุบันเข้ามานี้ ทำลายจริยธรรม ทำลายคุณธรรมเราจะใช้ศัพท์ไหนก็แล้วแต่บางท่านก็อาจจะใช้จริยธรรม บางใช้ก็ใช้ศีลธรรม ก็แล้วแต่นิยมกันไป ศัพท์เก่าศัพท์ใหม่ ที่นี้ว่าถ้าเราทำได้ถูกวัฒนธรรมนี้ก็ประสานสอดคล้องกับจริยธรรม แล้วจริยธรรมนั้น ก็คือหลักความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิตของคนเรานั่นเองซึ่งจะดำเนินงานให้ได้ผลดี ก็ต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติที่เรียกว่าสังขธรรม แล้วจริยธรรมนี้ก็ต่อสอดคล้องกับสังขธรรม พอวัฒนธรรมต้องสอดคล้องกับจริยธรรมก็ต้องตั้งอยู่บนฐานของสังขธรรม ก็สอดคล้องกลมกลืนกันหมดตอนนี้เราจะสามารถประสานกลมกลืนครบวงจรคือทั้งสังขธรรม จริยธรรมหรือศีลธรรมแล้วก็วัฒนธรรม ถ้าประสานให้ครบวงจรนี้สบายใจได้เลย ว่าทุกอย่างจะเป็นไปด้วยดี ไม่มีปัญหาขัดข้อง เวลานี้พวกวัฒนธรรม ก็ไปพวกหนึ่ง พวกจริยธรรมก็ไปพวกหนึ่ง พวกสังขธรรมก็หากันไปพวกหนึ่ง ไม่รู้ไปยั้งนี้แหละที่เขาว่าแยกส่วน แล้วก็บอกว่าเห็นโทษของการแยกส่วนแต่ไม่แก้สักที พูดกันมานานว่าแยกส่วนๆ แก้ปัญหาไม่สำเร็จ จะเอาจริงก็ไม่ได้แก้ ก็ยังแยกส่วนกันไปตามเดิม ก็นี่ก็เรื่องของสังขธรรม จริยธรรมหรือศีลธรรม และก็เรื่องวัฒนธรรมที่จะต้องมาประสานกันอย่างกลมกลืนอย่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

ต่อไปก็ยังมีอีก อันนี้ก็ขอพูดผ่านไป ก็คล้ายๆ กับที่พูดมาแล้วก็คือเรื่องความจริงของธรรมชาติ ความจริงของชีวิตมนุษย์อะไรต่างๆ เหล่านี้ เรายังมองดูในแง่ที่ว่า ไปก็เหมือนกับสิ่งที่ยืนพื้นอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าความจริงของธรรมชาติ ความจริงของชีวิตมนุษย์ มันแสดงออกที่กาลเทศะ ถ้าเรามองกาลเทศะ กาลตั้งแต่อดีตมาถึงปัจจุบันสู่นาคต เทศะ ตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่นส่วนย่อยไปจนกระทั่งถึงทั้งโลกนี้ ถ้ามองได้ตลอดหมด มันก็คือเห็นตัวของความจริงนั่นเอง เพราะฉะนั้นคนที่ทำการณ์ให้สำเร็จที่จะประสานกับความจริงของธรรมชาติหรือสังขธรรมได้นี้ก็ต้องประสานเรื่องของกาลเทศะให้มันถึงกันได้ตลอดด้วย เช่น อย่างเรื่องของกาละนี้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เวลานี้เราพูดกันถึงเรื่องภูมิธรรมภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเรามักจะเน้นอดีต ภูมิปัญญาอดีตของท้องถิ่นที่สืบ สร้างสะสมกันมานี้ น่าจะรักษาไว้เอามาใช้ประโยชน์ด้วย แต่ไม่ใช่ว่ารักษาไว้แบบ

เครื่องตัว แบบไม่รู้จักยึดหยุ่นในการที่จะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ รู้จักพัฒนาด้วย ที่นี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่รักษา มาเป็นอดีตนี้ ทำไมเราจะมาประสานกับสภาวะปัจจุบันรวมทั้งอารยธรรมของโลก ซึ่งเป็นเรื่องที่เขาจะปาน หรือว่าสะสมมาแต่ในอดีตเหมือนกันนี้ ก็คือว่าเชื่อมอดีต ปัจจุบัน มาแล้วก็มองยังผลไปอนาคตว่าจะสร้างเหตุปัจจัย นี้เพื่อให้เกิดผลอะไร เพื่อจะประสานกาลอดีต ปัจจุบัน อนาคต ให้กลมกลืนกัน เกื้อหนุนกัน แล้วพร้อมกันนั้น ก็ประสานทั้งโลก ประสานในระดับทะเละ ก็อย่างทีพูดไปแล้วว่า ท้องถิ่นกับทั้งโลกนี้ ในที่สุดจะต้องประสานให้เข้า กันให้ได้ ถ้ามนุษย์ยุคนี้ไม่มีความสามารถที่จะทำอันนี้ได้ เขาก็ไม่เหมาะสมที่จะอยู่ในโลกที่เป็นระบบโลกาภิวัตน์ ทำไมเขาสร้างโลกให้เป็นโลกาภิวัตน์ได้ ทำไมเขาไม่มีความสามารถที่จะทำให้โลกที่เป็นโลกาภิวัตน์ หรือมีสภาพ แห่งโลกาภิวัตน์มันอยู่กันด้วยดีเป็นโลกแห่งสันติสุขได้ มันก็แสดงว่าเขาทำไปทำให้เกิดผลขึ้นมาโดยไม่ได้มีความรู้เข้าใจอะไร ทำไปด้วยไม่เจตนาแล้วมันเกิดผลโดยบังเอิญ เกิดเป็นโลกาภิวัตน์ขึ้นมา ตัวเองก็ไม่รู้จะจัดการ ยังไง ไม่มีปัญหาที่จะเข้าใจเท่าทันมัน จัดการกับมันไม่ได้ แล้วตอนนี้ก็ต้องพัฒนาปัญญา เพราะฉะนั้น โรงเรียนวิถีพุทธก็ต้องพัฒนาปัญญาคนที่ให้เข้าใจความจริงทุกระดับ ทั้งในด้านกาละ อดีต ปัจจุบัน อนาคต ที่ จะเชื่อมประสานได้ แล้วก็เรื่องของทะเละ ตั้งแต่ท้องถิ่น ชุมชนไปถึงทั้งโลกนี้ ให้มากกลมกลืนและเกื้อหนุนซึ่งกัน และกันอย่างทีพูดไปแล้ว ให้ส่วนท้องถิ่น ให้ชุมชนของเราเป็นส่วนร่วมที่ดีของสังคมโลกให้ได้ ไม่ใช่คิดแต่เพียงว่า จะรักษาตัวของฉัน แล้วคนอื่นจะต้องมาเป็นอย่างฉัน

เอาละอันนี้ก็เป็นเรื่องหนึ่ง เป็นข้อสังเกต แล้วอีกอันหนึ่งก็คือว่า เราพูดกันถึงเรื่องสังคมแห่งการเรียนรู้ เวลานี้เป็นคำพูดที่ตาสตื่นมากและมันก็สอดคล้องกับหลักการแห่งการศึกษาที่เป็นธรรมชาติทีพูดไปแล้วว่า เพราะชีวิตเป็นการศึกษา เมื่อชีวิตเป็นการศึกษามนุษย์แต่ละคนนี่ต้องศึกษา เมื่อมนุษย์แต่ละคนศึกษาอยู่ เขามารวมกันก็เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ หรือสังคมแห่งการศึกษานั้นเอง แล้วมันก็จะเป็สังคมที่มีสภาพเอื้อต่อการ ศึกษาของแต่ละบุคคล

ทีนี้ว่าตอนนี้เราก็จะต้องมาทำความเข้าใจเรื่องสังคมแห่งการเรียนรู้เพราะว่าสังคมไทยเวลานี้ต้องระวัง อย่างหนึ่ง อาจจะเป็นสังคมที่ค่อนข้างเลยเถิดไป ทีว่าทำไมต้องว่าเลยเถิด คือ สังคมแห่งการเรียนรู้ มันจะต้อง เน้นเรื่องการแสวงหาความรู้ หรือการแสวงปัญญา ในเวลานี้เราไปเน้นเรื่องการแสดงความคิดเห็น จนกระทั่งว่า แสดงความคิดเห็นโดยไม่มีฐานแห่งความรู้ และไม่รู้จักหาความรู้ ชอบแสดงความคิดเห็นโดยไม่หาความรู้ อันนี้ กำลังจะเป็นลักษณะของสังคมไทย ทีต้องรีบแก้ไข มิฉะนั้นจะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ไม่ได้ เราจะต้องแสวงหา ความรู้มาเป็นฐานหรือมาสร้างเสริมความคิดเห็นหรืออาจจะบอกว่าแสดงความคิดเห็นที่แยกคายบนฐานแห่ง ความรู้ทีถูกต้องแม่นยำชัดเจน หรือแม่นยำถ่องแท้ชัดเจน เราจะต้องเน้นเรื่องความรู้ สังคมแห่งการเรียนรู้ ซึ่อบอกอยู่แล้ว เลยต้องเน้นความรู้ก่อน แล้วบนฐานแห่งความรู้นี้ ถ้ายังความรู้แม่นยำถ่องแท้ชัดเจนเราจะแสดง ความคิดเห็นได้อย่างสร้างสรรค์มากขึ้น แล้วถูกต้องด้วย ไม่พาดคนไขว้เขว เมื่อคนไม่รู้จักความสัมพันธ์ระหว่าง ความรู้กับความคิดเห็น อะไรๆ พอได้รู้ได้ยินมายังไม่ทันตรวจสอบให้ได้ความรู้ที่ชัดเจนก็แสดงความคิดเห็นสรุปไป เลย บางทีเอาความคิดเห็นของตัวเอง ไปตัดสินความจริงเลย แล้วพาดคนในสังคมไขว้เขวไปหมด ต้องขอประทาน อภัยว่า เวลานี้สื่อก็เป็นกันมาก แม้นักวิชาการเป็นกันมาก คือ เวลาเราอ่านหนังสือให้ดูเลยว่าเขากำลังแสดง ความคิดเห็น หรือกำลังหาความรู้หรือกำลังให้ความรู้ แล้วก็ให้ความรู้พอแก่การที่จะแสดงความคิดเห็นหรือเปล่า หรือเขาแสดงความคิดเห็นโดยสมดุล อยู่ในขอบเขตแห่งความรู้หรือเปล่า บนฐานแห่งความรู้หรือเปล่า เพราะฉะนั้นสังคมไทยจะต้องมีสติเตือนกันในเรื่องนี้ให้มาก ให้เน้นเรื่องของการแสวงหาความรู้ มิฉะนั้นจะเลยเถิด

ที่นี้อาตมภาพก็ได้พูดมาหลายเรื่องก็ล้วนแต่เป็นเรื่องของการปฏิรูปการศึกษาทั้งนั้น เพื่อให้การศึกษาที่ได้รับปฏิรูป ที่มันได้รับการปรับให้ถูกต้องสม สอดคล้องกับความเป็นจริงของโลกและชีวิต ของธรรมชาติของมนุษย์ เป็นต้น มันได้บังเกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคม เช่นแม้แต่ระบบเศรษฐกิจ ระบบการปกครองอะไรต่างๆ ที่เราเรียกประชาธิปไตยมันจะได้ดำเนินไปด้วยดี โดยให้ชีวิตกับสังคมนี้เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทั้งหมดนี้เมื่อพูดไปแล้วก็คือมาอยู่ในเรื่องของหลักการที่เรียกว่า ระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง พูดไปพูดมาที่พูดมาทั้งหมดก็เป็นเรื่องของระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยทั้งหลาย แล้วระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ เมื่อพูดรวมกันไปกันมาองค์รวมต่างๆ ที่อยู่ในระบบนี้มาเหตุปัจจัยสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ก็มาประสานกันเป็นองค์รวม แล้วการศึกษาแบบนี้เมื่อทำถูกต้องด้วยความรู้เข้าใจมีปัญญาสมบูรณ์แล้ว จัดการได้ถูกต้องเป็นพุทธที่แท้จริงแล้วก็เกิดองค์รวมที่แท้ ที่ถูกต้องนั้นแหละการศึกษาที่เราเรียกว่าองค์รวมที่แท้ก็เป็นอย่างนี้คิดว่าอย่างนั้น ข

มาถึงตอนนี้ก็คิดว่าน่าจะจบได้แล้ว การศึกษาของโรงเรียนที่เรียกว่าโรงเรียนวิถิปุทธซึ่งตัวเนื้อหาของ การศึกษานี้ จะเรียกว่าปรัชญาหรือไม่เรียกก็ได้ แต่ก็ไม่จำเป็นด้วยซ้ำเรื่องศัพท์บางที่เราพูดกับญาติโยม ชาวบ้าน ก็พูดศัพท์ธรรมดาก็ได้ แต่ว่าจะพูดปรัชญาได้ ไม่พูดว่าปรัชญาก็พูดหลักการ หลักธรรมเรื่องเกี่ยวกับ การศึกษาเรื่องไตรสิกขาที่เป็นเรื่องความจริงตามธรรมชาติหรือว่าเป็นการศึกษาที่สอดคล้องกับคำสอนของ พระพุทธเจ้าหรือเป็นคำสอนหรือเป็นการจัดการศึกษาตามแนวทางของพระพุทธเจ้าหรือเป็นการศึกษาที่ดำเนิน ไปในแนวทางจะทำให้ทุกคนได้เป็นพุทธก็ตาม ก็มีข้อสังเกตในลักษณะทั่วไปที่อาตมภาพได้พูดไว้ก็ขอจบไว้เพียงเท่านี้ก่อน ก็ขออนุโมทนาทุกท่าน ก็ขอให้ทุกท่านมีกำลังใจที่จะได้ช่วยกันร่วมมือในการที่จะดำเนินการศึกษาที่ เรียกว่าโรงเรียนวิถิปุทธนี้ให้ได้ผลดี ด้วยความรู้ความเข้าใจ เข้าไปถึงตัวหลักการให้ได้ ต้องมีความชัดเจนในเรื่องนี้ แล้วสามารถนำหลักการนี้มาใช้ประโยชน์ให้ออกมาสู่วิถีชีวิตที่เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมให้ได้ด้วย ก็ขอให้ทุกท่าน เมื่อมีความชัดเจนแล้วมีความมั่นใจก็มีความตั้งใจจริงจัง แล้วก็ทำการให้สำเร็จเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตแก่ ครอบครัวสังคมประเทศชาติ เพื่อให้มวลมนุษยทั้งโลกอยู่กันด้วยสันติสุขสืบต่อไป ก็ขออนุโมทนาเพียงเท่านี้ เจริญพร

อ้าวที่นี้จะเป็นการตอบถามปัญหาต่อใหม่เจริญพร

ถาม ขอโอกาสพระเดชพระคุณครับ ในส่วนที่พระเดชพระคุณให้ธรรมกถาในภาคตั้งแต่ความเป็นมาจนถึง โรงเรียนวิถิปุทธกับการปฏิรูปการศึกษา ถือว่าให้ภาพที่จะเป็นแนวทางที่เป็นหลักใหญ่ให้กับชาวโรงเรียนวิถิปุทธ อย่างชัดเจนนะครับ ถ้าจะถามขอโอกาสถามในเชิงละเอียดขึ้นว่า เมื่อโรงเรียนวิถิปุทธนี้สอดคล้องกับการปฏิรูป การศึกษาได้ และเป็นการศึกษาเพื่อนำไปสู่การศึกษาที่สมบูรณ์ได้แล้วลักษณะสำคัญของโรงเรียนวิถิปุทธในเชิงละเอียดขึ้น ในเชิงปฏิบัติการ พระเดชพระคุณจะมีข้อคิดเห็นประการใด

พระธรรมปิฎก เจริญพร อันนี้ก็มองแยกได้โดยตัวหลักการหนึ่งแล้วก็รูปแบบในท่ามกลางสภาพแวดล้อมแห่ง กาลเทศะอย่างหนึ่ง ที่นี้แน่นอนอันที่หนึ่งก็คือว่าตัวหลักการนี้ จะต้องมาอยู่ในใจของผู้ที่รับผิดชอบ ผู้บริหาร ผู้ดำเนินการ ครู อาจารย์ มีความรู้ ความเข้าใจ มีความชัดเจนในเรื่องนี้ เมื่อมีความเข้าใจชัดแล้ว ก็จะเกิด ความมั่นใจเห็นคุณค่า อย่างที่ว่ามีศรัทธาเกิดขึ้นมา ฉะนั้นท่านทำงานเกี่ยวกับนี้ ก็มีความรู้เข้าใจแล้วก็มีความศรัทธา อย่างที่ว่า ก็เท่ากับว่าศรัทธากับปัญญาบรรจบกัน พอได้คุณสมบัติหลักอันนี้แล้วมันก็จะพาอันอื่นไปในทางที่ ได้ผลดีด้วย เพราะว่าตัวอื่นมันจะมาเองบ้างหรือว่ากระตุ้นขึ้นมาได้ง่ายบ้าง แล้วก็มาประสานกัน มารวมกัน เพราะฉะนั้นเราจะต้องเน้นเรื่องคุณสมบัติในตัวของผู้รับผิดชอบงานนี้ ก็คือความเข้าใจในตัวหลักการและ

ความเห็นคุณค่าเห็นประโยชน์มีความเชื่อมั่นที่เรียกว่ามีศรัทธา ที่นี้ก็ต้องไปในขั้นที่ว่ามีความสามารถในการที่จะเอาหลักการนี้มาใช้ในเชิงปฏิบัติการจะเรียกว่าให้เป็นรูปธรรมหรืออะไรก็ตาม ให้เป็นผลจริงขึ้นมา อันนี้เป็นเรื่องที่ว่าไม่ใช่ง่าย เราต้องยอมรับก่อนว่ามันไม่ใช่เรื่องง่ายแล้วเสร็จแล้วเราจะได้มีใจสู้ แล้วก็ตั้งใจทำให้ได้ผลจริง ก็ถ้าเรามองกันไปในแง่หนึ่งก็เหมือนกะท่านครูอาจารย์ผู้บริหารในตอนนี้อยู่ในยุคบุกเบิก ท่านที่อยู่ในยุคบุกเบิกนี้ เป็นผู้นำ ฉะนั้นท่านผู้นำนี้ก็มีความสำคัญมากจะต้องมีกำลังใจแข็งแกร่งและตั้งใจจริงๆ มีจุดหมายที่ชัดเจน เราก็เห็นแล้วหลักการของเราเป็นอย่างไรเข้าใจมีศรัทธาเชื่อมั่นเห็นคุณค่ามันใจแล้ว เราก็ตระหนักในจุดหมายด้วย จุดหมายนี้สำคัญมาก หมายถึงจุดหมายของการศึกษา โดยตัวของมันเองที่เป็นกระบวนการของการศึกษาตามธรรมชาติเพื่อชีวิตของมวลมนุษย์เอง เช่น เป็นการสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์

ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คืออย่างไร วัดด้วยภาววัตถุ ๔ นี้เป็นต้น เสร็จแล้วเราก็มาดูว่า แล้วก็จุดหมายนี้โดยสัมพันธ์กับกาลเทศะคือสภาพแวดล้อมบรรยากาศแห่งยุคสมัยท้องถิ่นจะเป็นอย่างไร อันนี้ก็ต้องมาว่ากันอีกขั้นหนึ่ง จุดหมายที่เป็นคุณสมบัติของคนพัฒนาแล้ว ที่ว่าเป็นมนุษย์สมบูรณ์ก็จริงแต่ว่าเขาไม่อยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างนี้ ในยุค ถิ่น กาลสมัยอย่างนี้ จะต้องมีความเด่นความถนัดความสามารถพิเศษแห่งนั้นแห่งนี้ เราจะต้องขึ้นมาจะต้องมีความเข้าใจผู้รับผิดชอบในการศึกษาก็ต้องชัดจุดหมายทั้ง ๒ ระดับ ทั้งจุดหมายใหญ่ ยืนตัวและก็จุดหมายที่สัมพันธ์กับกาลเทศะ โดยเฉพาะประเทศไทย เราจะมีพวกจุดหมายเกี่ยวกับกาลเทศะนี้เยอะ เพราะเป็นเรื่องของปัญหา เช่น เรื่องของความบกพร่อง การเสื่อมด้อยคุณภาพ หรืออะไรของคนในแง่ต่างๆ ปัญหาสังคมด้านโน้นด้านนี้ เราก็ต้องเอาความบกพร่องเหล่านี้มาพิจารณาเป็นจุดหมาย ตั้งจุดหมายที่จะแก้ปัญหานั้น เป็นเรื่องจำเพาะๆ ไป ก็อาจจะเป็นเรื่องระยะสั้นกับระยะยาวด้วย

ต่อไปก็เรื่องบรรยากาศที่ว่า โรงเรียนเองสถาบันการศึกษาก็อยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมนี้ สังคมนี้ อยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์เป็นสังคมบริโภคนิยมก็เหมือนกับทวนกระแสอย่างที่ว่า เราก็ต้องมีความเข้มแข็ง แต่เราต้องแน่ใจตัวเราว่า เราเห็นว่าแนวทางที่เราทำนั้นมันดีกว่าแน่ ต้องชัดต้องมั่นใจ ถ้าไม่มีความมั่นใจก็จบ ต้องมั่นใจว่าแนวทางของโรงเรียนวิถีพุทธ มนุษย์ที่พัฒนาอย่างนี้เป็นมนุษย์ที่ดีแน่ มีความสุขอยู่อย่างดี ดีกว่ามนุษย์ที่อยู่เรื่อยเปื่อยในสังคมบริโภคนิยมแบบนี้ มีค่านิยมแบบนี้ ดำเนินชีวิตแบบนี้มันมีทุกข์มากมายยุ่งยากก่อปัญหามากมาย ทั้งชีวิตร่างกายจิตใจทั้งสังคมสิ่งแวดล้อมแน่นอน ต้องชัดแล้วเราเห็นว่าของเราดีกว่าแน่ ต้องมีความชัดเจนและมั่นใจ เมื่อมั่นใจแล้วก็เดินหน้าได้ อันนี้เป็นข้อที่ต้องเน้น

ที่นี้พออยู่ในสภาพแวดล้อมอันนี้ก็ออกมาสู่กิจกรรมและกิจการในการดำเนินการศึกษาว่าจะจัดการศึกษากิจกรรมกระบวนการศึกษาหลักสูตรข้อมูลความรู้จะอะไรต่างๆ อย่างไร หรือเรียกกันปัจจุบันว่าองค์ความรู้ จะเอาอะไรให้เขาเรียนรู้บ้าง ทางพระเรียกว่า สุตตะ ใส่เข้าไปยังไงเพื่อจะให้ล่อเขารู้และกับออกวิธีคิดวิธีมองสิ่งต่างๆ ให้เขาเกิดปัญญาขึ้นมา แล้วก็มีความวัฒนธรรม ที่จริงเริ่มตั้งแต่ในชุมชนย่อยๆ เราสามารถสร้างวิถีชีวิตขึ้นมาก็คือวินัย วินัยก็เป็นวิถีชีวิตเป็นแบบแผนของการอยู่ร่วมกันในชุมชนนั้น แบบแผนของชีวิตมันก็กลายเป็นวิถีชีวิตไป พอมันลงตัวไม่รู้สึกรู้ว่าเราจะต้องมาตั้งใจมันก็อยู่ตัวทำไปได้โดยไม่ต้องรู้ตัวมันก็เป็นวัฒนธรรมไป ที่นี้ว่าวัฒนธรรมที่ขยายกว้างออกไปสู่ชุมชนต่อสังคมประเทศชาติ ก็เป็นวัฒนธรรมใหญ่ ก็เข้าสู่จุดที่บอกว่าจะต้องพยายามนำหลักการนี้ขึ้นมาสู่ปฏิบัติการให้เข้าถึงขั้นปฏิบัติการขั้นเป็นวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของคนให้ได้ พอเป็นวัฒนธรรมขึ้นมาแล้วตอนนี้ก็เป็นการประสบความสำเร็จแล้วตัวหลักการก็จะมาคอยตรวจสอบวัฒนธรรมนี้ไม่ให้เขว ไม่ให้เพี้ยนไม่ให้เหลือแต่รูปแบบ และสาระก็คงอยู่ด้วย แล้วก็ตัวรูปแบบนี้ก็จะไปเสริมคอยเรียกร้องให้ต้องเอาหลักการมาใช้เรียกร้องความเข้าใจ ความรู้ในหลักการ สองอย่างนี้จะมาคอยหนุนกันแล้วมากำกับซึ่งกัน

และกันทำให้ดำเนินไปด้วยดี ตอนนี้เป็นอันว่าทั้งผู้บริหารครูอาจารย์มีความรู้ความเข้าใจ มีความเชื่อมั่นใจ เห็นคุณค่าประโยชน์ แล้วตั้งใจทำจริงๆ แล้วก็มีบรรยากาศกิจกรรมต่างๆ ในทางการศึกษา สร้างให้เป็นวิถีชีวิต สร้างให้เป็นวัฒนธรรมอย่างที่ว่า ซึ่งสิ่งที่มีมาในวัฒนธรรมไทยเดิมก็มาเอื้อ เพราะสังคมไทยนี้มีวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวพุทธอยู่แล้ว อย่างที่ว่ามีสวดมนต์ มีการไหว้การกราบ มีกิจกรรมายาทซึ่งดงามมีวัฒนธรรมแสดงนำใจที่ดี มีเมตตากรุณา อะไรต่างๆ การเรียกกัน การเป็นพี่เป็นน้อง เป็นลุง ป้า น้า อา วัฒนธรรมเหล่านี้มันสอดคล้องกับหลักการของพุทธศาสนา เป็นแต่เพียงว่าเราจะจับได้หรือไม่ว่ามันมาจากหลักการไหน ซึ่งในฝ่ายตะวันตกเขาจะมีวัฒนธรรมต่างจากเรา เรามองกันนี้เราพยายามสอนกันตั้งแต่เด็ก อันนี้ก็คือการศึกษาที่เริ่มจากครอบครัว ที่เริ่มสอนกันให้มองคนอื่นเป็นพี่เป็นน้อง เป็นลุงเป็นป้า เป็นน้า เป็นอา เราก็มีวัฒนธรรมนี้กันมาซึ่งมาจากหลักการในพรหมวิหารเป็นต้น วัฒนธรรมเหล่านี้เราต้องไปแยกแยะวิเคราะห์สังคมของตัวเองให้ได้ว่า ที่มีรูปแบบหรือมาในลักษณะแม้แต่เป็นอาการกิริยาเหล่านี้ตัวสาระที่แท้มาจากหลักการอะไร จับหลักการนี้ให้ได้ แล้วเราเห็นว่าหลักการนี้ดี แล้วเราก็พยายามอาจจะต้องปรับรูปแบบที่แสดงออกนั้นใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของปัจจุบัน แต่ให้คงสาระตามหลักการไว้ให้ได้ แล้วนี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าการสื่อสาร ถ้าทำด้วยความรู้ความเข้าใจอย่างนี้มีความตั้งใจจริง มันก็เริ่มความเป็นผู้นำทันที ความเป็นผู้นำเริ่มมาเองเลย ในเมื่อเรามีความรู้เข้าใจแล้วก็ทำด้วยความรู้เข้าใจนั้น ความเป็นผู้นำก็เกิดขึ้น แล้วเมื่อขยายอันนี้ไปประเทศไทยก็สามารถมีความเป็นผู้นำในทางวัฒนธรรมแม้ไม่ทั้งหมดก็สวนใดสวนหนึ่ง แต่ที่จริงแต่ละประเทศก็ควรจะมีความเป็นผู้นำในส่วนของตนๆ แล้วนำมาประสานก็จะทำให้เราสามารถสร้างสรรค์โลกที่ดีมีสันติสุขได้

พอพูดมานี้เอาตามาก็นึกขึ้นได้พอมิข้อสังเกตเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา ที่ควรจะต้องพูดแล้วก็ข้ามไปซะ ก็คือว่าเรื่องของการประสานอีกอันหนึ่งที่สำคัญ แต่ที่จริงก็พูดไปแล้วแต่ก็มาพูดเน้นอีกทีแต่อาจจะพูดไม่ได้ตรงจุด ก็คือว่าปัญหาของโลกปัจจุบันนี้ มันเริ่มที่ชีวิตแล้วก็แยกเป็นกายกับใจ แล้วก็ปัญหาทางด้านสังคมและปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่นี้ถ้าการศึกษาไม่ถูกแม้แต่พัฒนาคนไม่ถูก เช่น พัฒนาแค่จัดหาเครื่องมือและความสามารถในการใช้เครื่องมือให้แก่คน แล้วจิตใจคนยังเป็นอย่างเดิม เช่น มีความเห็นแก่ตัวมาก เขาก็เอาเครื่องนี้ไปใช้ในการที่ว่าสนองความเห็นแก่ตัว เอาให้แก่ตนให้มากที่สุด กอบโกย แล้วก็เบียดเบียนแย่งชิงผู้อื่น ก็ทำให้เกิดปัญหาแก่สังคมเดือตร้อนแล้วก็จะต้อง ทำให้ทุกคนที่ถูกเบียดเบียนนั้น จะต้องถูกผลักดันให้ไปออกจากธรรมชาติ ไปเบียดเบียนธรรมชาติ แล้วตัวเขาก็โลภมากก็เอาจากธรรมชาติมากขึ้น ธรรมชาติก็เสื่อมโทรมสิ่งแวดล้อมก็เสียแล้วชีวิตจิตใจของเขาเองก็พลอยไม่ดีไปด้วย เพราะคุณภาพชีวิตโดยรอบมันเสื่อมลงไปจิตใจของเขาก็มีความเครียดเพราะอยู่สภาพสังคมที่หวาดระแวงซึ่งกันและกันกลัวคนอื่นที่เป็นศัตรูต่างๆ เหล่านี้มันไม่มีไปหมดและการศึกษาที่ดีที่เราจะเรียกได้ว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษา จะต้องให้สามส่วนที่การศึกษาที่ผ่านมาได้เกิดความขัดแย้งให้มาประสานเกื้อกูลกันให้ได้ อันนี้เป็นสิ่งที่ท้าทายการศึกษาอย่างหนึ่ง ว่าการปฏิรูปการศึกษาจะสำเร็จไหม เพราะว่าพัฒนาการศึกษาคนไปกลับทำให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น บุคคลก็ขัดแย้งกับสังคม ถ้าบุคคลได้สังคมเสีย หรือคนหนึ่งได้คนอื่นแย่ง แล้วพอมนุษย์ได้ธรรมชาติแวดล้อมเสีย อย่างนี้ถ้าจะให้ธรรมชาติอยู่คนก็ไม่มีความสุข ไม่ได้เสพบริโภคตามชอบใจ จะให้สังคมอยู่ดีบุคคลก็ไม่ได้ตามชอบใจ ก็เป็นทุกข์ ฝืนใจนี้การศึกษาที่ผ่านมาเนี่ยไม่เห็นแนวทางชัดเจนที่จะแก้ปัญหา การศึกษาที่ถูกต้องจะต้องมาประสานตรงนี้ให้ได้ ให้ชีวิตที่ดีมาเกื้อหนุนสังคมที่ดี ยิ่งชีวิตดีแล้วยิ่งมาเสริมให้สังคมดียิ่งขึ้น เมื่อสังคมดีหรือมนุษย์ดีก็จะมาหนุนให้สิ่งแวดล้อมดี ก็หมายความว่า ชีวิตดีงามในสังคมที่มีสันติสุขและก็เป็นโลกที่รื่นรมย์น่าอยู่อาศัย มันต้องได้ด้วยกันทั้งหมด และการศึกษาที่ถูกต้องที่เรียกว่าเป็นการปฏิรูปการศึกษาก็จะทำให้เกิดผลสำเร็จอันนี้ แล้วเราก็

มองว่าโรงเรียนวิถิปุทธ มีหลักการศึกษานำไปสู่จุดหมายนี้ ซึ่งเป็นจุดหมายโดยตรงเลย ก็คือทำไงจะให้มนุษย์สามารถประสานประโยชน์ของชีวิตของมนุษย์เข้ากับประโยชน์ของสังคมและสิ่งแวดล้อม แล้วมาหนุนซึ่งกันและกัน ถ้าเราทำเป็นนี้ สิ่งแวดล้อมดีก็มาหนุนให้สังคมดี ให้มนุษย์อยู่ดี แล้วสังคมดีก็มาหนุนให้แต่ละชีวิตมีโอกาสในการจะพัฒนาตัวได้ดียิ่งขึ้น เมื่อชีวิตแต่ละคนพัฒนาดีขึ้นอย่างที่เรารู้จักว่า อริยทรัพย์ มากขึ้นเขาก็ยังมีความสามารถไปเกื้อกูลสังคมมากขึ้น แล้วเขาก็สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระ โดยพึ่งพาสิ่งเสพบริโภคน้อยลงก็เบียดเบียนธรรมชาติน้อยลง แล้วก็เขาสามารถหาความสุขจากธรรมชาตินั้นได้โดยตรงด้วย อันนี้ก็จะทำให้เกิดการประสานกลมกลืนกันของระบบใหญ่ ๓ ระบบ คือระบบชีวิตและระบบธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และเป็นจุดบรรจบที่สำคัญที่ต้องจุดหมายของการปฏิรูปการศึกษาซึ่งเราบอกว่าโรงเรียนวิถิปุทธทำได้

เอาละที่นี้ก็ขอยกกับมาที่ท่านอาจารย์ได้ถามเมื่อกี้ก็เป็นอันว่า ได้พูดมาถึงเรื่องทั้งหลักการและรูปแบบต่าง วัฒนธรรมอะไรต่างเหล่านี้ ก็ถ้าหากว่าทางโรงเรียนผู้รับผิดชอบ ครูอาจารย์ ผู้บริหารได้มีความชัดเจนความมั่นใจและเกิดความเป็นผู้นำ ความเป็นผู้นำมันจะแสดงออกมาขยายออกมาเป็นอิทธิพลมาส่งสังคมนี้เองต่อไปสังคมนี้ก็จะหันเหไปในทิศทางนี้ จะมีการจัดโรงเรียนให้เป็นไปตามแนวทางนี้มากขึ้นเอง ก็คือหมายความว่าเราอย่าเพียงแต่อยู่ใต้อิทธิพลกระแสสังคมหรือสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ไม่สู้เชื่อต่อการศึกษา แต่เราจะต้องสร้างความมั่นใจว่าทั้งสามารถที่จะมีอิทธิพลในการนำสังคมนี้ไปสู่ความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ก็คือว่าไม่ได้พัฒนาเฉพาะชีวิตของเด็กนักเรียน แต่พัฒนาสังคมไปด้วย ก็หวังว่าจะทำได้ เจริญพรเชิญ

ถาม หมายถึงว่าก็ต้องเป็นทั้งเป้าหมายและกระบวนการด้วย

พระธรรมปิฎก มันเป็นไปด้วยกันเอง คล้ายๆ ว่าพอเป็นเป้าหมายขั้นหนึ่ง เป้าหมายนี้มันก็จะไปเป็นปัจจัยแก่เป้าหมายหรือจุดหมายที่สูงขึ้นไป

ถาม ขอโอกาสอีกครั้งหนึ่งครับ เมื่อพูดถึงกระบวนการ โรงเรียนวิถิปุทธถือว่าเป็นนวัตกรรมในการให้ครูนำไปสู่กระบวนการเรียนการสอนอันหนึ่ง ที่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณได้ให้กับโครงการไว้ คือเรื่องของ บูรณาการ ไตรสิกขาในวิถีชีวิตด้วย โดยกินอยู่ ดู ฟัง ประเด็นนี้ก็ถือว่าภาคที่น่าจะชัดเจนสำหรับครูในการประยุกต์ในการพัฒนาเด็กในวิถีพุทธ ไม่ทราบว่าจะพระเดชพระคุณจะมีข้อสังเกตในทำนองนี้เกี่ยวกับกระบวนการนำไตรสิกขาบูรณาการในการกินอยู่ ดู ฟัง

พระธรรมปิฎก เจริญพร ในเมื่อชีวิตเป็นการศึกษา หรือชีวิตที่ดีเป็นชีวิตแห่งการศึกษา การศึกษาก็ต้องมีทุกขณะ เมื่อการศึกษามีอยู่ทุกขณะ ชีวิตของคนที่เป็นไปอยู่ทุกขณะ ถ้าเราพูดง่าย ๆ ก็กิน อยู่ ดู ฟัง เป็นต้น ฉะนั้นเขาจะต้องรู้จักจัดการหรือเราจะเรียกว่าดำเนินการกิน อยู่ ดู ฟัง ของเขาให้ได้ผลดี เมื่อเขากิน อยู่ ดู ฟัง ได้ผลดีต่อชีวิตของเขาก็คือการศึกษา เพราะว่าเมื่อกิน อยู่ ดู ฟัง นั้นมันไม่ใช่แค่รูปธรรมอาการกิริยาพฤติกรรมที่เราเห็นมันเป็นตัวพฤติกรรมที่ เนื้อในของมันประสานกันหมดทั้งไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา พอกินอยู่ดูฟังเป็น ก็คือกินเป็น อยู่เป็น ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น กินเป็น เป็นพฤติกรรม แต่จะกินเป็นได้อย่างไร ก็ต้องมีปัญญา รู้ว่าจะไรควร จะกินอะไรไม่ควรกิน กินแล้วอะไรเป็นประโยชน์ เป็นโทษ แล้วควรจะกินแค่ไหน ถึงจะเป็นประโยชน์แท้จริง ปัญญาต้องมีแล้ว พอปัญญารู้แล้วว่ามันเป็นประโยชน์แก่ตนแท้จริง เมื่อกินอย่างนี้จิตใจก็เกิดความพอใจ ใจก็เป็นสุข สุขภาพจิตก็มี ไม่ฝืนใจ ถ้าตัวตั้งใจกิน อร่อย และคนอื่นมาบอก นี่กินอร่อยแล้วไปเป็นโทษแต่ปัญญาเขาไม่เข้าใจ ไม่อธิบายกันบังคับกัน สุขภาพจิตแก่ก็เสียแก่ก็กินด้วยเป็นทุกข์ ทั้งๆ ที่ว่ามันก็จริงอย่างที่เขาวางอย่างพ่อแม่บอกว่าหนู อาหารอันนี้มันอร่อยจริงแล้วแต่เป็นโทษ อย่าไปกินแกก็อยากกิน แต่แม่ไม่ให้กิน แกรมจะไปกินยังดีกว่าอีก แกยังไม่มีปัญญา แกก็ไปกินอาหารที่คุณแม่ให้กินด้วยความฝืนใจมีความทุกข์ ที่นี้พอเราให้

การศึกษาที่ถูกต้อง แกกินเป็นก็ต้องใช้ปัญญา ท่านจึงเริ่มให้สอนว่า ปฏิสังขยา ขำพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยก คายว่าที่กินนี่เพื่ออย่างนี้ๆ เราว่าอาหารอันนี้มันเป็นประโยชน์อย่างนี้ร่างกายเราต้องการอาหารอย่างนี้ เท่านั้น กินเท่านั้นพอดีแล้ว ก็เห็นคุณค่า ว่าเราทำถูกต้อง แล้วมันเป็นประเพณีชีวิต

ม้วน ๒ A

แล้วก็ชักนำเขาไปโดยอาศัยสิ่งที่สนองความต้องการขั้นพื้นฐานของเขานี้แหละ มาเป็นเครื่องมือของเขา ในการนำเขาเดินหน้าให้เขากินอร่อยบ้าง แต่พร้อมกันนั้นอร่อยอย่างได้ประโยชน์ แล้วพร้อมกันนั้นก็ให้เขาได้ ปัญญา ได้รู้จักพิจารณาบอกให้รู้เหตุผลว่าทำไมแม่จึงจัดอาหารให้อย่างนั้นะลูก ร่างกายของเราต้องการอาหาร แบบนั้นนะ อาหารอย่างนั้นมันจะเป็นประโยชน์ ต่อไปเด็กก็อยากรู้ อันนี้เป็นคาร์โบไฮเดรต อันนี้เป็นโปรตีน อันนี้เป็นไขมัน อะไรต่างๆ ก็เรียนรู้ไป ร่างการของเราต้องการอันไหนแค่ไหน แกก็รู้จักกิน กินเป็น ก็มีปัญญา ปัญญา ทำให้เกิดความพอใจ ที่ถูกต้องเกิดความสุข ได้สนองความต้องการนั้นก็มีความสุข แล้วพฤติกรรมก็ถูกต้อง ก็ เป็นไตรสิกขาที่เป็นไปในชีวิตประจำวัน แน่นนอนอยู่ก็หมายแหละ ก็ปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ปัญญาคิดเป็น ที่ว่าเด็กกินเป็น มันก็เรียกร้องการคิดเป็นในตัว ไซ้หมเจริญพร ก็แกต้องคิดเป็นแล้ว อาหารไหนเป็นประโยชน์ไม่ เป็นประโยชน์ แกก็คิดว่าอันไหนควรกินไม่ควรกิน ให้การคิดเป็นมันเป็นองค์ประกอบรวม อยู่ในระบบองค์รวม ดีกว่า ไม่มันเราไปแยกส่วน คิดเป็นๆ ไปหาทางคิดเป็น บางทีมันยาก แล้วก็ทำให้มันฝันความเป็นจริงของ ธรรมชาติ ก็ให้การคิดเป็นนี้มันมาอยู่ในชีวิตประจำวัน ในกระบวนการแห่งชีวิตหรือในการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ทุก เวลา เพราะฉะนั้นการกินเป็นก็มีทั้งคิดเป็นรวมอยู่ด้วย แล้วก็สุขภาพจิตที่ดี EQ ก็มาด้วย EQ, IQ มาเพราะว่า EQ อันนี้ก็คือการมีความพึงพอใจในการกินนั้น โดยรู้มีปัญญารู้ว่าการกินอย่างนี้มีประโยชน์ แล้วยังมองเห็น กว้างไปอีกว่า ไม่เบียดเบียนชีวิตเรา เป็นประโยชน์แก่ชีวิตเราแล้วยังไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อม เรากินแล้วเรามีใจร่วมกับคุณแม่คุณแม่อีกดีใจด้วยนะ คุณแม่อธิบายให้เราฟัง เราเข้าใจตามท่านเราเห็นด้วยเรา กินอย่างนั้น คุณแม่ก็สบายใจ มีความสุขไปด้วย มีความสุขร่วมกัน EQ, IQ มาด้วยกันหมด ก็เรื่องของ การ ประสานระบบขององค์รวมนี้มันมีมาแต่เดิมแล้วในชีวิตที่เป็นจริง ต้องปฏิบัติให้ถูก ตอนนี้อามาเน้นแต่ก่อนว่า IQ แล้วบอกให้ มันขาดไป เป็นแยกส่วน มาเอา EQ เข้าไปต่อมา EQ ก็ยังไม่ครบ บางท่านก็เติม MQ เข้าไป เป็น Moral อีก เอาอีกด้านหนึ่ง ต่อไปบางท่านก็บอกอีกด้านหนึ่งยังไม่ครบอะไรก็แล้วแต่ รวมความแล้วตัวที่จริงมันก็เป็นความจริงของชีวิตนั้นแหละ ที่มันดำเนินไปถ้ามันดำเนินอย่างถูกต้อง องค์รวมมันมาเอง

ก็เอาเป็นว่ากินเป็น อยู่เป็น ดูเป็น ฟังเป็น นี้ มันเรียกร้องการพัฒนามนุษย์ในทุกๆ ส่วนทุกด้านของเขา อย่างเป็นไปเอง อย่างเป็นระบบของตัวมันเอง เจริญพร ฉะนั้นการศึกษานี้ไปได้แน่ เพราะว่าเป็นชีวิตประจำวัน เป็นการศึกษาทุกขณะ อยู่ก็อยู่เป็น อยู่ก็รวมไปถึงการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมในทางสังคมกับเพื่อนมนุษย์ตั้งแต่ใน ครอบครัวคุณพ่อ คุณแม่ พี่น้อง อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ต้นไม้ ต้นหญ้า ดิน น้ำ อะไรต่างๆ อยู่ร่วมกันเป็น แล้วก็ดู เป็น ฟังเป็น ดู TV ดูอะไรเป็น ดูแล้วมีสติได้คิดได้ปัญญา ได้ความรู้ ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ฟังเป็นก็เช่นเดียวกัน ก็ได้ ความรู้ได้ประโยชน์ เสร็จแล้วมันมาด้วยกันหมด เป็นอันว่าพฤติกรรมดี แล้วก็จิตหรือเราเรียกว่า ทางอารมณ์ดี อะไรนี้ แล้วก็ทางด้านปัญญาความรู้เข้าใจที่ดี ก็ต้องประสานกัน ถ้าไม่ประสานมันก็ไม่เกิดผลสำเร็จที่ดี บางครั้ง มันอาจจะเป็นไปได้ที่ว่า บางครั้งเราต้องยอมให้พฤติกรรมอย่างเดียวก่อน โดยที่ว่า เช่น เป็นการเลียนแบบ อัน นี้มันก็เป็นรายละเอียดของวิธีการหรือเทคนิค อย่างเรื่องวินัย เรื่องของการที่เอาแบบแผนพฤติกรรมมากำหนด โดยคนนั้นบางทีก็ยังไม่รู้เข้าใจ แต่มันเรื่องของส่วนรวมก็ทำไปตามกัน ทำไปตามโดยไม่รู้ตัวบ้าง รู้ตัวบ้าง หรือทำ

ไปตามโดยมีแบบแผนเป็นข้อกำหนดบ้าง แต่ถ้าทางที่ดีมีโอกาสก็ขึ้นต่อระดับความสามารถของผู้ว่าของสังคม หรือผู้ที่จะมาเลี้ยงดูเป็นต้น ที่จะมีความสามารถในการให้ความเข้าใจเขาแค่ไหนด้วย เช่นอย่างวินัย แบบแผน สิ่งที่จะให้กระทำทางพฤติกรรมอย่างนี้ ถ้าเป็นไปได้เราจะชี้แจงให้เขาเข้าใจเหตุผลว่า ทำไมจึงต้องทำอย่างนี้ ทำไมเราต้องอยู่กันอย่างนี้ มีระเบียบแบบแผนอย่างนี้ ทำไปถึงต้นเวลาเท่านั้น ทำไมต้องมารับประทานอาหาร ร่วมกันเวลาเท่านั้นอะไรต่างๆ เหล่านี้ต้องวางรองเท้าไว้ที่นี้อะไรนี่ แบบแผนระเบียบวินัยนี้มันเป็นประโยชน์อย่าง นั้นอย่างนี้ ถ้าเราไม่จัดให้ดีแล้วพวกเราก็จะขัดแย้งกันเอง ก็ติดขัดทำอะไรไม่สะดวก วินัยมันทำให้สะดวกที่นี้ถ้า เด็กมีความเข้าใจก็พฤติกรรมในการปฏิบัติตามวินัยก็ดีขึ้น แต่ว่าในกรณีที่ยังไม่ได้มีการเคยชิน การเลียนแบบกัน ก็มาช่วย เราก็เป็นเพียงว่าจัดรูปแบบที่ดี ที่จะมาช่วยให้การเลียนแบบนั้นไม่ผิดทาง แล้วก็มีโอกาสก็ให้ปัญญาให้ ความรู้เข้าใจ พอความรู้เข้าใจมากก็ประสานเข้าทางจิตใจมันก็ดีขึ้น เกิดความพึงพอใจ สุขภาพจิตที่ดี ก็หนุนกันไปเอง ก็เป็นอันว่ากิน อยู่ ดู ฟัง เป็นกันี่แหละ เป็นตัวอย่าง เป็นการศึกษาทุกขณะของชีวิต แล้วก็เป็นตัวบทพิสูจน์ การศึกษาว่าถูกไม่ถูก ถ้าการศึกษายังไม่สามารถทำถึงขั้นนี้ เป็นการศึกษาที่แท้ไม่ได้ เพราะมันจะไม่สามารถ พัฒนาคนเต็มคนได้เลย มันก็ไปเอาเฉพาะตอนโน้นแหละ ตัดตอนเอาตอนแยกส่วน ไปตอนเข้าโรงเรียนโน้นแล้ว ก็ฝึกอาชีพไปเลย ก็เป็นการศึกษาแบบว่าให้เครื่องมือหรือจัดหาเครื่องมือแล้วก็ฝึกความสามารถในการใช้ เครื่องมืออย่างที่ว่าไปแล้ว เจริญพร

ถาม ก็คงแจ่มแจ้งโดยหลักการแล้วก็ในเชิงวิธีการ เชนนโยบาย โดยเฉพาะสู่รายละเอียดที่ครูจะเป็นตัวอย่าง นำไปปฏิบัติได้เนะครับ ก็คิดว่าเป็นประโยชน์กับโดยภาพรวมของกระทรวงศึกษาธิการแล้วก็จะนำไปสู่การเผยแพร่ เป็นแนวคิดให้กับบุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธในทุกๆ ระดับ ก็ขอกราบขอบพระคุณอย่างยิ่ง ครับ

พระธรรมปิฎก เจริญพร ก็ขออนุโมทนาท่านอาจารย์ แล้วก็ทุกท่านที่มาพร้อมกันฟัง ก็ขอให้ความตั้งใจที่เป็น กุศลนี้เดินทางไปสู่ความสำเร็จเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ชีวิตแก่ครอบครัว สังคม ตั้งแต่ในบ้านให้พ่อแม่มี ความสุขกับลูก แล้วก็ครูมีความสุขกับนักเรียน จนกระทั่งสังคมประเทศชาติ โลกมีสันติสุขทั่วกัน ขออนุโมทนา เจริญพร

(เทพชาตช่วงไป คล้ายมีการตัดแต่หรือแทรกมา)

สิ่งที่อยากจะย้ำบอกแล้วว่าการศึกษานี้เป็นเรื่องของชีวิตแล้วก็สอดคล้องกับความเป็นจริงของ ธรรมชาติ ที่นี้เมื่อนุชนัยทุกคนนี้ อยู่ได้ด้วยการศึกษาแล้วคนที่ศึกษาดี ก็ยังอยู่ดีนี่ แล้วก็แต่ละคนก็ในเวลาหนึ่งๆ ก็จะมีการที่ได้เรียนรู้ศึกษาก้าวหน้าไปไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นเราก็จะต้องยอมรับความจริงของโลกของสังคมนี้ ว่าในเวลาหนึ่งๆ ที่กำหนดให้นี้ มนุษย์จะมีความแตกต่างหลากหลาย โดยระดับความแตกต่างของการพัฒนานี้ หรือระดับของการศึกษา ฉะนั้นเราจะต้องรู้ตระหนักในความจริงนี้ ที่ว่ามนุษย์มีความแตกต่างหลากหลายกัน ทั้ง โดยอรรถาศัย พื้นภูมิหลังความถนัดอะไรนั้น ด้านหนึ่ง และอีกด้านหนึ่งก็คือระดับการพัฒนาที่มักจะเรียกว่า ระดับของอินทรีย์ การจัดระบบของสังคมการพัฒนามนุษย์เมื่อเขาเข้าใจตระหนักความจริงนี้แล้ว เราจะได้มา จัดการศึกษาและระบบสังคมทุกอย่างให้สอดคล้องด้วย เช่น การปกครองระบบเศรษฐกิจจะสนองความต้องการ ของมนุษย์ อย่างมองว่ามนุษย์นี้เป็นอย่างเดียวกัน มีระบบเศรษฐกิจบ้าง ระบบสังคมบ้าง บางอย่างมอง เหมือนกับว่า คนนี้จะเป็นอย่างเดียวกัน ให้เป็นอยู่อย่างเดียวกัน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ก็เท่ากับไปบีบคั้นเขา เหมือน อย่างบางลัทธินี้ เหมือนกับบังคับให้คนทุกคนเป็นอยู่อย่างพระอรหันต์ ทั้งที่จิตใจยังไม่พัฒนา ถ้าเป็นพระอรหันต์ ท่านก็สบายดี อยู่อย่างนั้นไม่เห็นลำบากอะไร แต่คนที่เขายังไม่พัฒนาก็ไม่ได้

เมื่อรู้ความจริงอย่างนี้แล้ว เราารู้ว่าสังคมประกอบมนุษย์ที่แตกต่างกัน ในเวลาใดเวลาหนึ่ง นั้นมนุษย์มีความแตกต่างกันมากมาย เราก็จัดทุกอย่างนี้ให้สนองความต้องการที่พอดี แล้วให้อัปเดตการพัฒนาของคนในระดับของการพัฒนาเช่นนั้น ยกตัวอย่างเช่นความแตกต่างกันในเรื่องความสุข มนุษย์ที่ยังไม่ค่อยได้พัฒนานี้ จะมีความสุขแบบพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพบริโภคมาก เรายอมรับความจริง เราก็จะต้องยอมให้เขาได้มีความสุขระดับหนึ่งแล้วก็คนอีกพวกหนึ่งก็พัฒนาไปเขามีความสุขที่เป็นอิสระมากขึ้น พึ่งพาขึ้นต่อวัตถุภายนอกขึ้นต่อการเสพบริโภคน้อยลง เขาสามารถมีความสุขในด้านอื่น เช่นอย่างบางคนมีความสุขในการแสวงหาความรู้ ในการทำงานสร้างสรรค์บางอย่าง บางคนมีความสุขที่เน้นไปในทางธรรมชาติ บางคนมีความสุขในทางของการพัฒนาทางจิตใจ คนมีทางหาความสุขเยอะเยาะ เขาก็พัฒนาในทางความสุขไม่เท่ากัน เราก็ต้องรู้แล้วก็จัดสังคมนี้ให้มีสภาพแวดล้อมสิ่งต่างที่เกื้อกูลและสนองความต้องการของคนที่มีความแตกต่างกันเหล่านี้ แต่มีอันหนึ่งที่ต้องย้ำคือว่า ทั้งหมดทุกคนต้องตระหนักในธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นสัตว์ที่ต้องศึกษา เพราะฉะนั้นทุกคนจะมีหน้าที่อย่างเดียวกันก็คือ ไม่หยุดอยู่กับที่ไม่ติดจมอยู่กับที่ แต่ต้องพัฒนาก้าวหน้าต่อไป เพราะฉะนั้นสิ่งที่สังคมจัดสรรให้นี้ก็เพื่อมาเกื้อหนุนคน ในการที่จะพัฒนาคนขึ้นไปสู่สภาวะระดับการพัฒนาที่สูงขึ้นไป หรือระดับการศึกษาที่สูงขึ้นไป เช่น ในทางความสุขเป็นต้น คุณจะมัวติดจมอยู่กับความสุขระดับเสพบริโภคมีความสุขแบบพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุภายนอกอย่างเดิวนี่ไม่ไหว คุณจะลุ่มหลงมัวเมาในที่สุดคุณก็ไม่รอด แล้วสังคมก็จะยิ่งเลื่อมคุณจะเบียดเบียนแย่งชิงกันมาก